

НОМОДДИЙ АКТИВЛАР ҲИСОБИ ВА АУДИТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ (патент мисолида)

Боймуродов Ойбек Абдирахатович

Ўз БМА тингловчиси

Аннотация: Ушбу тезисда номоддий активларнинг бухгалтерия ҳисобини молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари асосида ташкил этиши ва уни юритиш тартиби, шунингдек уларни аудит текширувидан ўтказиш услубиёти баён этилган. Унда номоддий активларнинг иқтисодий моҳияти ва тушунчаси, турли ёндошувлар, уларни бухгалтерия ҳисобида тан олиш, счётларда акс эттириш юзасидан амалдаги бухгалтерия ҳисоби миллий стандартлари қоидаларидаги мавжуд муаммолар ва уларни ечимига қаратилган таклиф ва тавсиялар шакллантирилган.

Калит сўзлар: номоддий актив, аудит, аудит режаси, аудит дастури, патент, ихтиро, фойдали моделлар, саноат намунаси, товар белгиси, товар чиқарилган жой номи, дастурий таъминот, фирма номлари.

Маълумки, сўнгги йилларда бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботи ҳамда аудит соҳасида янги объект номоддий активларга бўлган эътибор тобора ортиб бормоқда. Сабаби, номоддий активларнинг асл моҳияти бу активлар тўлов қобилиятига эга бўлмасада, улардан кутилаётган даромадлар анча юқори эканлигини кўриш мумкин. Номоддий активлар тушунчасига халқаро ва миллий доирада норматив ҳужжатларда турлича таърифлар берилган, жумладан молиявий ҳисоботнинг халқаро стандарти “Номоддий активлар” (БҲХС 7)да қуйидаги таъриф берилади: “Номоддий актив - бу номонетар актив бўлиб, ўзида жисмоний хусусиятларни акс эттирмайди”.

Мазкур активларга иқтисодчи олимлар томонидан берилган таърифларга тўхталадиган бўлсак, И.Давлетов томонидан олиб борилган тадқиқотда эса,

А.Полторак ва П.Лернер (2002) томонидан интеллектуал капитал, интеллектуал мулк ва интеллектуал активларга берилган таърифларни қўллаб-қувватлайди ҳамда интеллектуал мулк номоддий активларнинг таркибига киритилиши тўғри ёндошилганлигини эътироф этади.

Номоддий активлар активларнинг таркибига кирувчи патент тушунчаси илм-фан ва техника соҳасида турли кашфиётлар ва ютуқларни ҳуқуқий ҳимоя қилади. Патент ҳуқуқига қуйидагиларни киритиш мумкин: махсус ҳуқуқ, муаллифлик ҳуқуқи, патент олиш ҳуқуқи, ихтиро, фойдали модел ва саноат намунаси учун ҳақ олиш ҳуқуқлари.

Патент тушунчаси мъёрий ҳужжатлар, иқтисодий луғатлар, олимлар ва мутахассислар томонидан турлича талқин қилиниб келмоқда. Жумладан, Ўзбекистон миллий энциклопедиясида патент тушунчасига қуйидагича изоҳ берилади: “Патент-бу лотинча патентс (очиқ, аниқ равшан) сўзидан олинган бўлиб: техник ечим (ихтиро)нинг давлат томонидан эътироф этилганлигини ва ихтирочининг ўз ихтиросига олган мутлоқ ҳуқуқини тасдиқловчи ҳужжат ҳисобланса, иккинчи томондан бир қанча мамлакатларда тадбиркорлик фаолиятининг муайян турлари билан шуғулланиш учун махсус рухсатнома ҳисобланади”.

Патент (лотинча патенс сўзидан олинган - аниқ, тўлиқ, очиқ хат) – ихтиро, фойдали модел ва саноат намунаси муаллифининг мутлоқ ҳуқуқини тасдиқловчи ҳужжат.

Патент (лотинча) - патент эгасининг ихтиро, фойдали модел ёки саноат намунасига бўлган мутлоқ ҳуқуқини тасдиқловчи ҳужжат. Патент шунингдек, устуворлиги ва муаллифлигини тасдиқлайди.

Патент - ихтирога муаллифлик ҳуқуқини ва ихтиро учун мутлоқ ҳуқуқни тасдиқловчи ваколатли давлат ташкилоти томонидан муайян муддат давомида берилган ҳужжат. Патентга ихтиронинг номи, унинг устуворлиги, муаллифнинг фамилияси, исми, отасининг исми, шунингдек илова қилинган ихтиронинг тўлиқ матни киритилади.

Патент ихтирога берилган ва унинг муаллифлик ҳуқуқини ва ихтиро учун

мутлоқ ҳуқуқларни ма'лум бир вақт ичида тасдиқловчи ҳужжатди. Ихтиро муаллифнинг ихтиро бўйича ишлаб чиқариш, фойдаланиш ва сотиш учун литсензия бериш ҳуқуқини ўзида ифодалайди ва унинг ҳуқуқи ® шакл кўринишида ҳимояланган бўлади.

Патентга берилган таърифларни умумлаштирилган ҳолда биз қуйидаги ёндошувни билдириб ўтамиз: “Патент-маълум турдаги маҳсулотларни ишлаб чиқариш ва махсус жараёнлардан фойдаланиш учун давлат томонидан кафолатланган мутлоқ ҳуқуқ”.

Иқтисодий адабиётларда патентга берилган таърифларни умумлаштирилган ҳолда қуйидаги таъриф берилди: “Патент-маълум турдаги маҳсулотларни ишлаб чиқариш ва махсус жараёнлардан фойдаланиш учун давлат томонидан кафолатланган мутлоқ ҳуқуқ”.

Бугунги кунда жаҳонда “Патент кооперацияси тўғрисидаги битим” (РСТ) халқаро патент тизими мавжуд, у 150 дан ортиқ давлатларни ўзида бирлаштирган бўлиб, ушбу мамлакатларда ихтироларга патент бериш учун муружаат этувчиларга ёрдам беради (РСТ 2024).

Патент бериш тўғрисида қарор қабул қилишда жойлардаги патент идоралари ва ташкилотларини рағбатлантиради ҳамда ихтироларга оид жамоатчиликнинг техник ахборотларни олиш ва уни тушинишга имконият яратади. Ушбу халқаро патент тизими қоидаларига мувофиқ битта халқаро патентга талабнома топшириш орқали муружаат этувчи дунёнинг кўплаб мамлакатларида ўзининг ихтиросини ҳимоя қилиши мумкин.

Патент эгаси ихтиро, фойдали модел, саноат намунасидан ўз хоҳишича фойдаланиб маҳсулот ишлаб чиқариш, маҳсулотларни сотиш ёки сотишга таклиф этиш ва тегишли маҳсулотларни четдан келтириш ҳуқуқига эга бўлади. Патент эгасидан бошқа шахслар унинг рухсатсиз ихтиро, фойдали модел, саноат намунасидан фойдаланишга ҳақли эмас. Шунингдек, патентланган ихтирони, фойдали модел ёки саноат намунасини қўлланган ҳолда маҳсулотни рухсатсиз тайёрлаш, қўлланиш, четдан олиб келиш, сотишга таклиф этиш, сотиш, ихтиро патенти билан муҳофаза қилинаётган

усулни қўлланиш ва ушбу усул билан маҳсулотларни тайёрлаш патент эгасининг ҳуқуқи бузилиши ҳисобланади. Демак, ихтиро ўзига хос техникавий ечимга эга бўлган янгилик бўлиб, давлат томонидан тан олинади ва тегишли қонунлар билан муҳофаза қилинади. Ихтиродан бир неча марта фойдаланиш имконияти бўлиши талаб этилади.

Патентга бўлган ҳуқуқни бошқа шахсга ўтказиш тўғрисидаги (патентни бериш тўғрисидаги) шартнома ёзма шаклда тузилиши ва Ўзбекистон Республикасининг Интеллектуал мулк агентлигида рўйхатдан ўтказилиши лозим. Уни ёзма шаклда тузишга ёки рўйхатдан ўтказиш талабига риоя этмаслик шартноманинг ҳақиқий эмас деб топилишига сабаб бўлади.

Шунингдек, лицензия шартномаси бўйича патентга нисбатан мутлоқ ҳуқуққа эга бўлган тараф бошқа тарафга тегишли ушбу патентдан фойдаланишга рухсатнома беради. Лицензия шартномаси ва қўшимча лицензия шартномаси ёзма шаклда тузилади ва Ўзбекистон Республикасининг Интеллектуал мулк агентлигида рўйхатдан ўтказилади. Уни ёзма шаклда тузишга ёки рўйхатдан ўтказиш талабига риоя этмаслик шартноманинг ҳақиқий эмас деб топилишига сабаб бўлиши мумкин.

Ихтиролар, фойдали модел ва саноат намунасига мутлоқ ҳуқуқнинг амал қилиш муддати патентни топшириш ҳолатларида Агентликка патент бериш ҳақидаги талабнома келиб тушган кундан бошланади. Республикамизда амалдаги қонунчиликка мувофиқ дастлабки патент устуворлик санасидан бошлаб ҳисобланганда беш йил мобайнида амал қилади. Патент эгасининг мутлоқ ҳуқуқи патент ёки дастлабки патент ҳақидаги маълумотлар Патент идорасининг расмий ахборотномасида эълон қилинган санадан бошлаб амалда деб ҳисобланади. Устуворлик санасидан эътиборан ҳисобланганда ихтиро патенти йигирма йил мобайнида, саноат намунаси патенти ўн йил мобайнида, фойдали модел патенти беш йил мобайнида амал қилади.

Амалдаги Ўзбекистон Республикаси бухгалтерия ҳисоби миллий стандарти (21-сон БҲМС) “Хўжалик юритувчи суб’ектлар молия-хўжалик фаолиятининг бухгалтерия ҳисоби счотлари режаси ва уни қўллаш бўйича

йўриқнома”да келтириб ўтилган номоддий активларнинг туркумланишини қайта таҳрир қилиш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз ва Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси асосида янги таҳрирдаги счётлар тартиби қуйидаги кўринишга эга бўлади.

1-жадвал

Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларига мувофиқ счётлар режаси

“Мулкчилилик ҳуқуқи тадбиркорлик субъектига тегишли номоддий активларнинг мавжудлиги ва ҳаракати тўғрисидаги ахборотларн умумлаштириш қуйидаги синтетик счётларда амалга оширилади:	Мулкчилилик ҳуқуқи тадбиркорлик субъектига тегишли бўлган номоддий активлар объектлари бўйича жамланган амортизатсия тўғрисида маълумотлар қуйидаги синтетик счётларда умумлаштирилади:
1110-“Патентлар (ихтиро, фойдали модел ва саноат намунаси)”.	11190-“Патент (ихтиро, фойдали модел ва саноат намунаси) амортизацияси”;
1120-“Товар белгиси, товар чиқарилган жой номи ва фирма номи”	1191-“Товар белгиси, товар чиқарилган жой номи ва фирма номларининг амортизацияси”;
1130-“Дастурий таъминот ва маълумотлар базаси”	1192-“Дастурий таъминот ва маълумотлар базаларининг амортизацияси”;
1140-“Мол-мулк ва табиий ресурслардан фойдаланиш ҳуқуқлари”	1193 -“Мол-мулк ва табиий ресурслардан фойдаланиш ҳуқуқларининг амортизацияси”;
1150 - “Селекция ютуқлари”	1194-“Селекция ютуқларининг амортизацияси”;
1160-“Франчайзинг ва литсензиялар”	1195 -“Франчайзинг ва литсензияларнинг амортизацияси”;
1170 - “Муаллифлик ҳуқуқлари”	1196-“Муаллифлик ҳуқуқларининг амортизацияси”;
1180 - “Гудвилл”(фирма баҳоси)	

Таклиф этилаётган ушбу счётларни қуйидаги мисолни кўриб чиқамиз: Корхона томонидан дастурий маҳсулот бўйича патент ҳуқуқини харид қилиб олди. Унинг бошланғич қиймати - 2.000.000 сўм.

Бошқа харажатлар -500.000 сўм. Ушбу муомалалар корхона бухгалтери томонидан қуйидаги ўтказмалар билан расмийлаштирилади:

Патент учун тўланган пул маблағларига:

Дебет: “Номодий активларни харид қилиш (патент)” - 2.000.000 сўм

Кредит: “Мол етказиб берувчи ва пудратчиларга тўланадиган счотлар”- 2.000.000 сўм.

1. Бошқа харажатлар бўйича:

Дебет: “Номодий активларни харид қилиш (патент)” – 500.000 сўм

Кредит: “Мол етказиб берувчи ва пудратчиларга тўланадиган счотлар”- 500.000 сўм.

2. Харид қилинган патентни кирим қилиниши бўйича:

Дебет: Дастурий маҳсулот (патент)” – 2.500.000 сўм

Кредит: “Номодий активларни харид қилиш (патент)” – 2.500.000 сўм

Фикримизча мавжуд номоддий активга жадаллаштирилган амортизация усуллари қўллаш мақсадга мувофиқдир. Чунки, номоддий актив тез ўзгарувчан тавсифга эга. Агар буни юқоридаги мисолимизга боғлайдиган бўлсак, корхона ушбу патентга икки баробар амортизация ҳисоблашни белгилаб олган (ҳисоб сиёсати асосида). У ҳолда дастлабки йил учун корхона 1.000.000 сўм амортизацияни тан олади:

1. Патентга икки баробар амортизация ме'ёри билан қолдиқни камайтириш усули билан амортизация ҳисобланганда:

Дебет: “Асосий ишлаб чиқариш” – 1.000.000 сўм.

Кредит: “Патент амортизацияси” – 1000.000 сўм.

Аудитор патентни текшириш чоғида қуйидаги маълумот манбаларидан фойдаланади:

– патентни активларни ҳисобга олишни ва улар билан боғлиқ муомалаларни солиққа тортишни ташкил этиш масалаларини тартибга солувчи асосий меъёрий ҳужжатлар;

– корхонанинг ҳисоб сиёсати тўғрисидаги буйруғи (фармойиши) (номоддий активлар ҳисобига тааллуқли қисми);

- патент бўйича синтетик ва аналитик ҳисоби бўйича корхонада қўлланиладиган ҳисоб регистрлари;
- патентга тааллуқли муомалаларни ҳисобга оладиган дастлабки ҳужжатлар;
- бухгалтерия ҳисоботлари.

Даставвал, аудитор корхона ҳисоб сиёсатининг номоддий активларни ҳисобга олиш услубиёти баён қилинган асосий қоидалари билан танишиб чиқади. Булар хусусан қуйидагилардан иборат:

амортизация ажратмаларини ҳисоблаш усуллари (бир бутунлигича ёки номоддий активларнинг ҳар бир тури бўйича);

- амортизация ҳисобланмайдиган номоддий активлар рўйхати;
- номоддий активларни ҳисобга олиш учун қўлланиладиган намунавий қабул қилинган ва корхонанинг ўзида тасдиқланган дастлабки ҳужжатлар шакллари;
- номоддий активларни инвентаризация қилиш муддатлари;
- номоддий активлар ҳисобига доир ҳужжатлар айланиши;
- номоддий активларга тааллуқли муомалаларни ҳисобга олишда қўлланиладиган счётлар рўйхати.

Номоддий активларга тааллуқли муомалаларни текшириш учун синтетик ва аналитик ҳисоб регистрлари қўлланиладиган ҳисоб шаклларига боғлиқ ҳолда фойдаланилади.

Бухгалтерия ҳисобининг счётлар режасида корхонага мулкый ҳуқуқ асосида тегишли бўлган номоддий активларнинг миқдори ва ҳаракати тўғрисидаги маълумотларни умумлаштириш учун 0400-«Номоддий активларни ҳисобга оладиган счётлар» (0410-0490) счётлар мўлжалланган. Бу счётлар балансга нисбатан актив бўлиб, уларнинг дебет томонида мавжуд номоддий активларнинг қолдиғи, кирими ва кредитида хўжалиқдан чиқиши акс эттирилади.

Хулоса қилинганда, патент корхоннинг молиявий ҳисоботида номоддий активлар сифатида тан олинади. Амалдаги бухгалтерия ҳисобига оид

қонунчиликда патентга бўлган ҳуқуқни номоддий активлар сифатида қабул қилишда қуйидаги талаблар ёки шартлар бажарилиши шарт деб ҳисоблаймиз:

биринчи, моддий-ашёвий тузилишга эга бўлмаслиги. (ушбу патент жисмоний кўринишга эга эмаслиги талаб этилган;

иккинчи, маҳсулот ишлаб чиқаришда (иш, хизматлар) ва бошқарув жараёнларида узоқ муддат фойдаланиши;

учинчи, корхонада патентга бўлган мутлоқ ҳуқуқнинг мавжудлиги (патент олинганда унга бўлган мутлоқ ҳуқуқларни бошқа шахсга ўтказиш тўғрисида шартномалар асосида расмийлаштирилади).

тўртинчи, патентни кейинчалик қайта сотиш мўлжалланмаганлиги (шартнома асосида патент ҳуқуқини олган вақтдан уни сотиб юборишни кўзда тутмайди);

бешинчи, патентни идентификация қилиниши (алоҳида ажратиш) имконияти мавжудлиги.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Давлетов И.Р. (2018) “Аграр соҳада интеллектуал мулк объектларининг бухгалтерия ҳисоби ва аудитини такомиллаштириш”, 08.00.08 – «Бухгалтерия ҳисоби, иқтисодий таҳлил ва аудит», иқтисодиёт фанлари доктори илмий даражасини олиш учун дисс. авт, 2018 й.

2. ИМА (2021), Ўзбекистон Республикаси Интеллектуал мулк агентлигининг Расмий Ахборотномаси.

3. (НМА 7), БҲМС 7-сон “Номоддий активлар” (ЎРҚ, 2005 й., 25-26-сон, 188-модда)

4. РСТ-Халқаро патент тизими.

5. ЎМЕ (2002) Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Давлат илмий нашриёти, 2002.

6. ЎРҚ (2017) Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси. (ЎРҚ, 2017 й., 16-сон, 265-модда).